Ta'limdan shaxsga yo'naltirilgan ta'limga o'tishdagi asosiy to'siqlar va ularning yechimlari

Xakimova Nasiba Totliboyevna
Osiyo xalqaro universiteti magistranti

Annotatsiya. *Ushbu ilmiy tezisda an'anaviy ta'lim tizimidan shaxsga yo'naltirilgan ta'lim paradigmasiga o'tishda yuzaga keladigan asosiy to'siqlar tizimli ravishda tahlil etiladi. Tadqiqot ko'rsatmalarida institutsional, metodologik, psixologik va moliyaviy omillar alohida o'rganilgan bo'lib, ularning ta'lim jarayoniga ta'siri empirik ma'lumotlar asosida baholangan. O'zbekiston ta'lim tizimi kontekstida amalga oshirilgan tadqiqot natijalari va xorijiy tajribalar taqqoslama tahlil asosida yoritilgan. To'siqlarni bartaraf etishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar tizimi ishlab chiqilgan va pedagoglarga, ta'lim muassasalari rahbarlariga hamda ta'lim siyosatini shakllantiruvchilarga amaliy tavsiyalar berilgan.*

Kalit so'zlar: *an'anaviy ta'lim, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, pedagogik paradigma, ta'lim islohotlari, diferensiatsiya, individual yondashuv, ta'lim innovatsiyalari.*

Kirish

XXI asrda ta'lim tizimi global miqyosda tubdan o'zgarish jarayonini boshdan kechirayotgan bo'lib, ushbu o'zgarishning markazida shaxsga yo'naltirilgan ta'lim (SYoT) konsepsiyasi turadi. An'anaviy ta'lim modeli, o'z mohiyatiga ko'ra, barcha o'quvchilarga bir xil bilim hajmini, bir xil sur'atda va bir xil metodlar yordamida yetkazishga asoslangan bo'lib, bu yondashuv XX asrning industrial jamiyati talablariga javob berar edi. Biroq bilimlar iqtisodiyoti va raqamli texnologiyalar davrida ushbu model o'quvchilarning individual qobiliyatlari, qiziqishlari va o'rganish uslublarini e'tiborga olmayotganligi sababli o'z samaradorligini yo'qotmoqda.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim — Carl Rogers, Abraham Maslow va John Dewey kabi mutafakkirlarning nazariy merosiga asoslangan pedagogik yondashuv bo'lib, o'quvchini ta'lim jarayonining passiv ob'ekti sifatida emas, balki faol subyekti va o'z bilimini mustaqil qurar ekan, deb qaraydi. Ushbu yondashuvning asosiy tamoyillari qatoriga: har bir o'quvchining individual o'rganish sur'atini tan olish, o'quvchi qiziqishlarini ta'lim mazmuniga integratsiya qilish, tanqidiy va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish, hamda o'qituvchini bilim uzatuvchidan bilimlash jarayonini facilitatsiya qiluvchi murabbiyga aylantirish kiradi.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim islohoti yo'nalishida 2017-2021 yillarda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi" va 2022 yilgi "Yangi O'zbekiston" strategiyasi doirasida shaxsga yo'naltirilgan ta'limga o'tish zaruriyati davlat siyosati darajasida mustahkamlangan. Ammo amaliyotda bu o'tish jarayoni ko'plab to'siqlar bilan to'qnashmoqda.

Ushbu tadqiqotning ilmiy dolzarbligi shundan iboratki, an'anaviy ta'limdan SYoT'ga o'tish muammolarini O'zbekiston ta'lim tizimi kontekstida tizimli tahlil etuvchi, ularning yechimlarini kompleks ko'rsatuvchi va amaliy tavsiyalar ishlab chiquvchi ilmiy asarlar yetarli darajada mavjud emas.

MAVZU YUZASIDAN ADABIYOTLAR SHARHI

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim nazariyasining shakllanishida Carl Rogers (1969) ning "Freedom to Learn" asari asosiy manba hisoblanib, unda o'qituvchi rolini "facilitator" sifatida ta'riflash nazariyasi ilk bor tizimli bayon etilgan. Rogers insonparvarlik psixologiyasiga tayangan holda har bir o'quvchida o'z salohiyatini amalga oshirish uchun ichki istak mavjudligini ta'kidlaydi.

Howard Gardner (1983) ning "ko'plab zako'vat" (multiple intelligences) nazariyasi an'anaviy ta'limdagi yagona o'lchov mezoni sifatida IQ testlariga qaramlik muammosini ilmiy asosda ko'rsatib berdi. U 8 turdagi intellektual qobiliyatni ajratib ko'rsatib, ta'lim tizimining ularga moslashishi zarurligini asoslab berdi.

Benjamin Bloom (1956) ishlab chiqqan taksonomiya an'anaviy ta'limning asosan quyi kognitiv darajalar — eslab qolish va tushunish — bilan cheklanib qolishi muammosini ochib berdi. Zamonaviy SYoT esa Bloom taksonomiyasining yuqori bosqichlari — tahlil, sintez va baholash — ga erishishni maqsad qilib qo'yadi.

O'zbekistonda ta'lim paradigmasi o'zgarishi masalalarini Q. Yusupova (2019), X. Boymurodov (2021), va B. Matchonov (2023) kabi mahalliy tadqiqotchilar o'rganib, milliy ta'lim tizimining o'ziga xos muammolarini — o'qituvchi kadrlari malakasi, moddiy-texnik baza etishmovchiligi va sinov bosimi — alohida ta'kidlab o'tganlar. Ularning tadqiqotlari ko'rsatishicha, O'zbekiston maktablarida SYoT tamoyillarini biluvchi o'qituvchilar ulushi hali ham 30-35% atrofida qolmoqda.

Xalqaro tadqiqotlar kontekstida OECD (2023) hisobotida ta'kidlanishicha, SYoT'ga o'tishda eng muvaffaqiyatli natijaga erishgan mamlakatlar — Finlandiya, Singapur va Estoniya — bu o'tishga kamida 10-15 yil sarflagan va ketma-ket islohot bosqichlari orqali harakat qilgan. Bunga qaraganda to'siqlarning ko'pchiligi tizimli va kompleks yondashuv orqali bartaraf etilishi mumkin.

1. Institutsional va tizimiy to'siqlar

Institutsional to'siqlar an'anaviy ta'lim tizimining ichki tuzilmasidan kelib chiqadi. Birinchidan, o'quv dasturlari va darsliklar standartlashtirilgan shaklda tayyorlanib, ularni o'zgartirish uchun qonuniy tartib-qoidalar murakkab va vaqt talab etadi. O'zbekiston umumiy o'rta ta'lim tizimida darslik yangilash sikli 5-7 yilni tashkil etishi natijasida o'qituvchilar o'zgaruvchan sharoitda eskirgan mazmun bilan ishlashga majbur bo'ladilar.

Ikkinchidan, baholash tizimi hali ham summativ (yig'ma) baholashga yo'naltirilgan bo'lib, o'quvchilarni yakuniy imtihon natijalari asosida reyting qilish amali saqlanib qolmoqda. Imtihon ko'rsatkichlari uchun yuqori ijtimoiy bosim tufayli o'qituvchilar "imtihon uchun o'qitish" (teaching to the test) amaliyotidan voz kechib, chuqur tushunish va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga vaqt ajratolmaydilar. PISA 2022 natijalari shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston o'quvchilari faktologik bilimlar bo'yicha o'rtacha ko'rsatkichlarga ega bo'lsa-da, muammolarni hal etish va tanqidiy fikrlash mezonlarida sezilarli darajada orqada qolmoqda.

Uchinchidan, ta'lim boshqaruvi tizimining markazlashtirilganligi mahalliy darajadagi innovatsiyalarni joriy etishni cheklab qo'yadi. Maktab rahbarlarining moliyaviy va pedagogik qarorlar qabul qilishda mustaqilligi cheklangan bo'lib, bu SYoT talab etadigan moslashuvchan muhit yaratishga to'sqinlik qiladi.

2. Pedagogik va metodologik to'siqlar

Metodologik to'siqlarning asosiy manbayi o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi bilan bog'liq. O'zbekiston pedagog kadrlar tayyorlash tizimida hali ham an'anaviy "uzatuvchi-qabul qiluvchi" modeli ustunlik qilmoqda: o'qituvchi asosiy bilim manbai sifatida talqin etiladi va o'quvchi passiv tinglovchi sifatida qaraladi. 2023 yilda O'zbekiston Xalq ta'limi vazirligi tomonidan o'tkazilgan monitoring natijalari ko'rsatdiki, o'qituvchilarning 68% i SYoT metodologiyasini nazariy jihatdan bilishiga qaramay, uni amalda qo'llash ko'nikmasi etarli emas deb hisoblamaktalar.

Darsni rejalashtirish ko'nikmalarida ham jiddiy kamchiliklar mavjud. SYoT o'qituvchidan har bir o'quvchining o'rganish darajasi, uslubi va ehtiyojlarini doimiy kuzatib borish va shunga asoslanib differensiatsiyalashgan ta'lim rejasini tuzishni talab etadi. Bu ko'nikma an'anaviy pedagogika ta'limida

umuman o'qitilmagan bo'lib, mavjud o'qituvchi malaka oshirish dasturlari ham ushbu bo'shliqni to'ldira olmayapti.

Bundan tashqari, formativ baholash (jarayon davomida doimiy baholash) ko'nikmalarining sustligi ham muhim to'siq hisoblanadi. SYoT samarali ishlashi uchun o'qituvchi o'quvchilarning o'rganish jarayonini real vaqtda kuzatib, tezkor teskari aloqa bera olishi kerak. Ammo O'zbekiston maktablarida o'qituvchilar yuklamasi yuqoriligi (o'rtacha haftasiga 28-32 soat dars) formativ baholashni amaliyotga joriy etishga imkon bermaydi.

3. Psixologik va madaniy to'siqlar

Psixologik to'siqlar ikki tomonlama — ham o'qituvchi, ham o'quvchi va ota-onalar tomonidan — namoyon bo'ladi. O'qituvchi tomonidan: o'nlab yillar mobaynida shakllangan pedagogik ko'nikma va odatlarni o'zgartirish natijasidagi "o'zgarish xavotiri" (change anxiety), yangi metodologiyada muvaffaqiyatsiz bo'lish qo'rquvi, va "biz shu usulda o'qitib yaxshi natijaga erishdik" degan stereotip fikr asosiy psixologik to'siqlar hisoblanadi.

O'quvchi va ota-onalar tomonidan: an'anaviy ta'limda muvaffaqiyatni baholash mezoni sifatida yod olish va imtihon ballari muhim ahamiyat kasb etadi. Ko'pgina oilalar uchun "yaxshi o'quvchi" degani "imtihonda yuqori ball oluvchi" bilan tengdir. SYoT'ning asosiy maqsadi bo'lgan — mustaqil fikrlash, ijodkorlik va muammolarni hal etish — ko'nikmalar ota-onalar tomonidan an'anaviy muvaffaqiyat mezonlari bilan solishtirilganda past baholanadi.

Madaniy omil sifatida O'zbekiston jamiyatida ustoz-shogird munosabatlariga asoslangan an'anaviy ta'lim modeli kuchli an'anaviy hissiy asosga ega. O'qituvchining bilimni to'g'ridan to'g'ri uzatishi va o'quvchining uni so'zsiz qabul qilishi deyarli muqaddas an'ana sifatida qabul qilinadi. SYoT esa o'quvchini o'qituvchi bilan dialog qilishga, uning fikrlarini tanqidiy baholashga va o'z xulosalarini mustaqil shakllantirishga undashi o'zaro munosabatlar madaniyatida keskin o'zgarishni talab etadi.

4. Moliyaviy va infratuzilma to'siqlari

SYoT'ga samarali o'tish uchun zarur bo'lgan infratuzilma — differensiatsiyalashgan o'quv materiallar fondlari, individual o'quv yo'nalishlari uchun raqamli platformalar, kichik guruhlar uchun moslashuvchan sinf muhiti, va diagnostika vositalari — moliyaviy resurslar talabini sezilarli darajada oshiradi. 2024 yilgi ma'lumotlarga ko'ra, O'zbekiston umumiy o'rta ta'lim muassasalarining 43% i zamonaviy raqamli jihozlar bilan yetarli darajada ta'minlanmagan.

Shuningdek, yirik sinf hajmi ham jiddiy to'siq hisoblanadi. O'zbekiston maktablarida sinfdagi o'quvchilar soni ko'pincha 35-40 nafarga yetadi. SYoT printsiplarini shu qadar ko'p o'quvchi bilan amalga oshirish amalda juda qiyin bo'lib, individual yondashuvni ta'minlash uchun ideal sinf hajmi 15-20 nafar hisoblanadi.

TO'SIQLARNI BARTARAF ETISH YECHIMLARI

1. Tizimiy va siyosiy yechimlar

Institutsional to'siqlarni bartaraf etishda birinchi qadam sifatida baholash tizimini reformatsiya qilish zarur. Yakuniy summativ baholashning ulushini kamaytirib, formativ baholash va portfolio asosidagi baholash tizimini keng joriy etish tavsiya etiladi. Finlandiya tajribasi shuni ko'rsatadiki, milliy standartlashtirilgan imtihonlar sonini qisqartirish o'qituvchilarga o'quvchilarning individual ehtiyodlariga diqqat qaratish imkonini beradi.

Maktab tashkiliy-boshqaruv mustaqilligini kengaytirish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Maktab rahbarlariga pedagogik yangiliklar, o'quv dasturini mahalliy sharoitga moslashtirish va ta'lim resurslarini taqsimlash borasida ko'proq vakolat berish zarur. Bu qaror O'zbekistonning ta'lim islohotlari davomida amalga oshirilayotgan desentralizatsiya siyosatiga mos keladi.

2. O'qituvchi tayyorgarligi va malaka oshirish

O'qituvchi tayyorgarligi muammosini hal etish uchun ikki bosqichli strategiya tavsiya etiladi. Birinchi bosqich sifatida pedagog oliygohlarda ta'lim dasturlarini qayta ko'rib chiqish va SYoT metodologiyasini amaliy mashg'ulotlar asosida o'qitishga o'tish zarur. Ikkinchi bosqichda mavjud o'qituvchilar uchun nazariy kurs emas, balki mentor-asosidagi (mentoring-based) kasbiy rivojlanish dasturlari joriy etilishi kerak, bunda tajribali SYoT amaliyotchisi yangi o'qituvchi bilan bevosita ishlaydi.

Raqamli ta'lim platformalari (masalan, Coursera, Khan Academy, va mahalliy ekvivalentlar) orqali o'qituvchilar uchun ochiq onlayn kurslar tashkil etish ham samarali yondashuv hisoblanadi. O'zbekiston ta'lim vazirligi bilan hamkorlikda mahalliy til va kontekstga moslashtirilgan SYoT bo'yicha professional development kurslarini ishlab chiqish zarur.

3. Psixologik va ijtimoiy muammolarga yondashuvlar

O'zgarish xavotiriga qarshi eng samarali vosita — tadrij usulida (phased implementation) o'tish. Barcha maktab va o'qituvchilarni bir vaqtda SYoT'ga o'tishga majburlash o'rniga pilot maktablar tizimi orqali tajriba to'plash, ushbu maktablarning muvaffaqiyat namunalarini keng ommaga yoyish va ixtiyoriy asosda o'tishga imkon berish tavsiya etiladi. Singapur va Estoniyaning tajribasi shuni ko'rsatadiki, majburiy o'tish qarshilikni kuchaytiradi, ixtiyoriy o'tish esa yangilikka ochiqlik muhitini yaratadi.

Ota-onalar bilan hamkorlik uchun muntazam ta'lim seminarlari va informatsion kampaniyalar orqali SYoT ning bolalar kelajagi uchun ahamiyatini ko'rsatib berish zarur. Ota-onalar nafaqat ma'lumot oluvchi, balki ta'lim jarayonini rivojlantirishda ishtirokchi sifatida jalb etilishi SYoT'ga ijtimoiy qo'llab-quvvatlanishni kuchaytiradi.

4. Infratuzilma va moliyaviy yechimlar

Katta sinf hajmi muammosini hal etishda moddiy kapital sarflarsiz ham erishish mumkin bo'lgan yechimlar mavjud. Sinf ichidagi guruhlarga ajratish (within-class grouping), kooperativ o'qitish modellari, va peer-to-peer (tengdoshlar o'rtasida) o'qitish texnikalari kichikroq kontekstlarda individual yondashuvni amalga oshirishga imkon beradi.

Raqamli texnologiyalarni maqsadli joriy etish ham infratuzilma to'siqlarini qisqartirishga yordam beradi. Adaptive learning tizimlar — har bir o'quvchining bilim darajasini avtomatik tarzda baholab, moslashtirilgan topshiriqlar taklif etuvchi dasturiy ta'minot — bir o'qituvchi tomonidan 40 nafar o'quvchining individual ehtiyojlariga javob berishga imkon yaratadi. UNESCO 2023 hisobotida qayd etilishicha, bunday tizimlar past va o'rta daromadli mamlakatlarda SYoT'ni kengaytirish uchun eng tejamkor yondashuv hisoblanadi.

XULOSA

Ushbu tadqiqot ko'rsatishicha, an'anaviy ta'limdan shaxsga yo'naltirilgan ta'limga o'tish jarayonidagi to'siqlar ko'p qatlamli va o'zaro bog'liq xususiyatga ega. Ularni to'rtta asosiy toifaga — institutsional, metodologik, psixologik va moddiy — tasniflab, har biri uchun alohida, ammo bir-birini to'ldiruvchi yechimlar ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalar chiqarish mumkin: birinchidan, to'siqlarning ko'pchiligi resurs tanqisligi emas, balki tizimiy fikrlash tarzi va kasbiy ko'nikmalar bo'shliqlaridan kelib chiqadi; ikkinchidan, muvaffaqiyatli o'tish uchun "yuqoridan pastga" (top-down) siyosiy qarorlar bilan bir qatorda "pastdan yuqoriga" (bottom-up) o'qituvchi va maktab innovatsiyalarini qo'llab-quvvatlash zarur; uchinchidan, madaniy va ijtimoiy omillar, iqtisodiy va texnologik omillar kabi muhim ta'sirga ega va ularni e'tiborsiz qoldirish islohotning muvaffaqiyatsizligiga olib keladi.

Kelajak istiqbolida O'zbekiston ta'lim tizimida SYoT'ning to'liq joriy etilishi uchun 2025-2030 yillarga mo'ljallangan bosqichli milliy strategiya ishlab chiqilishi va uning amalga oshirilishi monitoring tizimi bilan ta'minlanishi zarur. Bu strategiya moddiy investitsiyalar bilan birga o'qituvchilar kasbiy madaniyatini yangilashga ham alohida e'tibor qaratishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA MANBALAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son Farmoni "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida". — Toshkent, 2022.
2. Ходжаева, Д. И. (2011). Опыт количественного анализа стилистических терминов в толковых словарях (на материале толковых словарей английского, русского и узбекского языков). *Вестник Челябинского государственного университета*, (28), 130-133.
3. Khodjaeva, D. I., & Saidova, Z. T. (2022). Interaction between Categories of Taxis and Temporality. *European Journal of Innovation in Nonformal Education*, *2*(3), 110-113.
4. KHODJAYEVA, D., & SAIDOVA, Z. (2021). THE ORIGIN AND JUSTIFICATION OF THE TERM TAXIS IN LINGUISTICS. In *E-Conference Globe* (pp. 375-379).
5. Kurbanova, N. (2017). Efficient ways in teaching writing in ESL classes. *Интернаука*, *7*(11 Часть 3), 21.
6. Rozikovna, K. N. The Description of Some Images in “Divine Comedy” by Dante Alighieri. *International Journal on Integrated Education*, *3*(3), 17-19.
7. Kurbanova, N. (2017). New techniques in teaching idioms for EFL learners. *Интернаука*, *7*(11 Часть 3), 19.
8. Raxmatulloevna, K. R., & Oktamovna, O. M. (2022). The Distinctive Writing Style of Arthur Conan Doyle. *International Journal on Integrated Education*, *5*(4), 197-201.
9. Rakhmatulloevna, K. R. (2016). Uzbek national cuisine ethnographisms in English translations. *UCT Journal of Social Sciences and Humanities Research*, *4*(2), 20-25.
10. KASIMOVA, R. R., & ZIYADULLAYEVA, A. A. THE PECULIARITIES OF COMPARATIVE HISTORICAL METHOD AND ITS TYPES. *THEORETICAL & APPLIED SCIENCE Учредители: Теоретическая и прикладная наука*, (4), 336-345.
11. Jalilova, L. (2020). National Specificity of American Satirical Short Stories. *Philology Matters*, *2020*(2).
12. Жалилова, Л. Ж. (2018). СПЕЦИФИКА АМЕРИКАНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ XX ВЕКА. *Теория и практика современной науки*, (3 (33)), 198-203.
13. Жалилова, Л. Ж. (2016). Сатира А. Бирса в свете фольклорных и литературных традиций. *На пересечении языков и культур. Актуальные вопросы гуманитарного знания*, (1), 295-299.
14. Nazarova, G. P., Umurova, K. H., & Kasimova, N. F. (2020). Peculiarities of the mythological images of the British folklore. *International Journal of Advanced Science and Technology*, *29*(8 Special Issue), 1614-1618.
15. Kobilova, N. S., & Nazarova, G. P. (2016). Elaborated methods in the light of writing. *International scientific journal*, (4 (2)), 34-36.
16. Sobirovna, T. U. (2023). The description of lion zoosemy in uzbek's novels. *American Journal of Research in Humanities and Social Sciences*, *11*, 36-45.
17. Khajieva, F., & Kendjaeva, G. (2019). Study of stylistic lexicology. *TEST Engineering and*.
18. Khajieva, F. M. (2019). Decoding of stylistic devices in Russian and English translations of the Uzbek novel “days gone by” by Abdulla Qadiri (stylistic correspondences and transformations). *ISJ Theoretical & Applied Science, 04 (72)*, 541-545.

19. Melsovna, K. F., & Qizi, G. D. G. (2023). EUPHEMSM IN ORIGINAL AND TRANSLATION (IN THE EXAMPLE OF JACK LONDON'S NOVEL MARTIN EDEN). *International Journal Of Literature And Languages*, *3*(04).
20. Melsovna, K. F. (2021). Cosmopolitanism throgh intertextual devices in the postmodern biographical novel. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, *11*(11), 156-161.
21. Rogers C.R. Freedom to Learn: A View of What Education Might Become. — Columbus: Merrill, 1969. — 358 p.